

ד"ר אליעזר שלוסברג

התחביר וחשיבותו לפרשנות המקרא

עיון בדברים י"ב, ב

מקצוע הלשון מחולק לארבעה מקצועות-משנה: תורת ההגה (Phonology), תורת הצורות (Morphology), סמנטיקה (Semantics) ותחביר (Syntax). מקצוע התחביר, שבו מתמקד מאמר זה, עוסק בתפקידם של חלקי המשפט השונים ובקשרים שביניהם. הסמנטיקה, לשם השוואה, עוסקת בקשר שבין הפועל "לעגוב", לבין שם העצם "עגבניה" או "עוגבי". התחביר, לעומת זאת, עוסק בשאלה מהו תפקידו של שם העצם "עגבניה" בתוך המשפט: "מחירה של העגבניה הרקיע שחקים".

ברי, שכל ניסיון להבין פסוק במקרא מחייב הבנה מוקדמת של מבנהו החבירי. לשון אחר, על מנת להבין את פשוטו של מקרא לא די בהבנת המילים, קשות ככל שתהיינה, אלא יש לעמוד תחילה על תפקידם של חלקי הפסוק ועל הקשרים והיחסים ביניהם. ניתוח מוקדם כזה יאפשר הבנה טובה יותר של הפסוק ושל המחלוקות בין הפרשנים לגבי ביאורו.

כך, למשל, מביא רש"י שני פירושים לביאור דברי יעקב: "כי במקלי עברתי את הירדן הזה" (ברי ל"ב, יא) – "לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה אלא מקלי לנדו; ומדרש אגדה – נמן מקלו בירדן ונבקע הירדן".

שני הפירושים – אחד ע"פ הפשט והשני לפי הדרש – תלויים, למעשה, בהבנה תחבירית שונה של דברי יעקב: לפי הפירוש הראשון, דברי יעקב הם **תיאור מצב**, כלומר: יעקב מתאר את מצבו בשעת מעבר הירדן, ללא ממון וללא רכוש. לפי הפירוש השני, המדרשי, דברי יעקב הם **תיאור אופן**: כיצד עברתי את הירדן? באמצעות המקל, שנתינתו במים גרמה לבקיעת הנהר¹.

במאמר זה ננסה להסביר פסוק אחד, שנבחר באקראי, בכמה אופנים, ונשתדל להראות, שפירושים אלה נובעים מהבנה תחבירית שונה של הפסוק.

בדברים י"ב, ב מצווה הכתוב להשמיד ולאבד את כל המקומות שבהם היה פולחן לעבודה זרה: "אֲבַד תֶּאֱבְדוּן אֶת כָּל הַמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר עֲבַדוּ שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אִתְּם יְרִשִׁים אִתְּם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל הַהָרִים הַרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן". השאלה שאנו מבקשים לדון בה במקום זה היא: מה מקומו בפסוק של הצירוף "את אלהיהם"? מצאנו לשאלה זו שלוש גישות בין הפרשנים והמדקדקים:

1. ברי, שאין בדברים הנ"ל כדי להפקיע את "מידת הדרשי", אולם, כידוע, פעמים רבות הסמיכו חז"ל את דרשותיהם, שנמסרו להם בקבלת אמת למשה מסיני, על לשון הכתוב. כך, למשל, ניצלו חז"ל את העובדה (שניתן להסבירה ע"פ הפשט וע"פ כללי הדקדוק), ששירת הים פותחת בפועל בלשון עתיד ("יֵאָזוּ יִשְׂרָאֵל" – שמות ט"ו, א), ולא, כמתבקש, בפועל בזמן עבר, כדי לדרוש, שיש כאן רמז לתחיית המתים מן התורה. הדרשה קיימת ועומדת גם ללא הפועל "החריג", אך היא נסמכת עליו ומעניקה ל"חריגותו" הסבר נוסף.

השיטה הראשונה

לפי שיטה זו, יש לראות את "את אלהיהם" כמושא ישיר שני, המוצרך על ידי הפועל "אבד תאבדון". במילים אחרות: המבנה הכללי של הפסוק הוא: "אבד תאבדון את כל המקומות... [ו]את אלהיהם" וכי.
בניתוח תחבירי יראה הדבר כך:

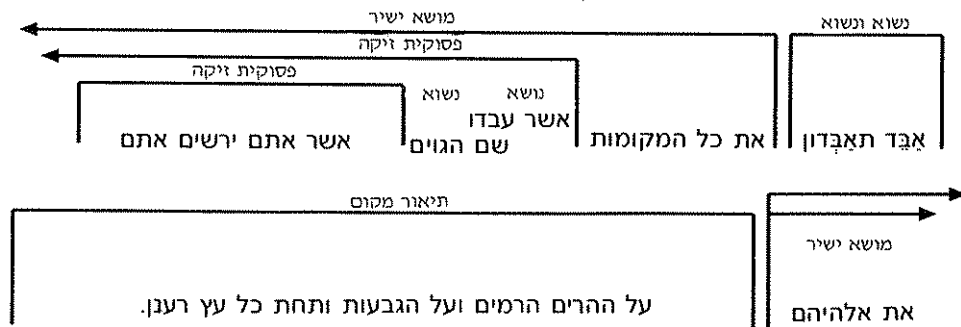
פירוש זה מופיע לראשונה בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל, המוסיף ו' חיבור לפני שם העצם "טעוותהון" ["אלהיהם"]: "אבדא תאבדון ית כל אתריא די פלחו תמן עממיא דאתון יירתין יתהון **וית טעוותהון** על טווריא ועל גלימתא ותחת כל אילן דריוייה שפיר". בין פרשני המקרא בימי הביניים המחזיקים בשיטה זו, ראשון לכולם, הוא רב סעדיה גאון. בתרגומו הערבי לפסוק הוא מבאר: "אן תבידו גימיע אלמואציע אלדיי אבד תים אלאמם אלדיין אתם קארציהם **ומעבודאתהם** עלי אלגיבאל אלרפיעה ועלי אליפאע ותחת כל שגירה ריאן"². (תרגום: תאבדו את כל המקומות אשר עבדו שם האומות אשר אתם משמידים אותם **ואת אליליהם** על ההרים הגבוהים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן). במילים אחרות, "ואת אליליהם" נמצא באותו מעמד תחבירי של "את כל המקומות", ותעיד על כך העובדה ששניהם מחוברים באמצעות ו' חיבור.

2. זו לשון התפסיר במהדורת דירינבורג: תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, פריס תרנ"ג, המובאת גם ע"י הרב יוסף קאפח (פירוש רבינו סעדיה גאון על התורה, ירושלים תשכ"ג, עמ' קמא. הרב קאפח מתרגם: "ואת נעבדיהם"). אולם בתפסיר שב"תאג" התמיני, מהדורת חסיד (ירושלים תשכ"ח), המילה "מעבודאתי" מופיעה ללא ו' חיבור לפני, דבר העולה בקנה אחד עם השיטה השנייה להלן. גירסה שנייה זו מצויה גם במהדורת "התאג' הגדול" (ירושלים תשמ"ב), אולם ב"תאג' כתיבת יד משנת תקע"ב" (ירושלים תשלי"א), הלשון הוא: "מע מעבודאתהם [=עם אליליהם], לשון המתאימה לגירסה הראשונה שהבאנו לעיל. גם בפירושו החשוב של הרב עמרם קורח על תפסיר רס"ג, "נוה שלום" (נדפס ב"התאג' הגדול" – ראה לעיל), מובאת גירסה אחרונה זו: "את אלהיהם" – "מע מעבודאתהם, ותיבת 'אתי במקום 'עם'. כי כו רבים, ונתבאר הכתוב יפה".

על חסרון ו' החיבור עמד גם ר' יונה אבן ג'נאח: "את אלהיהם" – חסר וי"ו, והטעם [=והפירוש] "את אלהיהם"³. ר' חזקיה ב"ר מנחם, בעל הפירוש הידוע בשם "חזקוני", מבאר אף הוא באותו אופן, תוך הדגשת חסרונה של ו' החיבור בין שני המושאים בפסוק: "את אלהיהם" – חסר וי"ו, ומוסב הוא לעיל: את אלהיהם על ההרים אשר עבדו שם הגוים"⁴. לדברי ה"חזקוני", המושא הראשון אשר ברישא של הפסוק, "את כל המקומות", עניינו "בכלים שנשתמשו בהם לעבודת כוכבים הכתוב מדבר, דאילו המקומות אי אפשר לאבדן, ועוד, קרקע עולם אינה נאסרת"⁵. במלים אחרות, הפועל "אבד תאבדון" הוא ציווי היוצא לשני מושאים: ברישא הכתוב מצווה לאבד את משמשי העבודה הזרה, ובסיפא את האלילים עצמם.⁶

השיטה השנייה

לפי שיטה זו, יש לנתח את המילים "את אלהיהם" כמושא ישיר, המוצרך לא ע"י הפועל "אבד תאבדון", אלא ע"י הפועל "עבדו", הנמצא בפסוקית הזיקה המוצרכת ע"י השם הזוקק "את המקומות". המבנה הכללי של הפסוק הוא, לפיכך: "אבד תאבדון את כל המקומות, אשר עבדו שם הגוים... את אלהיהם". לפועל "אבד תאבדון" יש, לפי שיטה זו, רק מושא ישיר אחד, והוא: "את כל המקומות". בנייתו תחבירי יראה הדבר כך:

3. כך מביא את לשונו ר' אברהם אבן עזרא על אתר ("אמר רבי יונה המדקדק"). אולם לא מצאתי לשון זה בספר "הרקמה" (מהדורת וילנסקי, ירושלים תשכ"ד, עמ' שסב-שסג), שם דן אומנם ריב"ג בפסוקו בהרחבה, אולם בהקשר עם הפסוקים הבאים אחריו. רבי"ע עצמו דוחה את דברי ריב"ג, כפי שנראה בהמשך המאמר.
4. פירושי התורה לרבינו חזקיה ב"ר מנחם, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, ירושלים תשמ"ב, עמ' תקמו. בהמשך מביא החזקוני ביאור נוסף, שיידון להלן. על אופיו של ה"חזקוני" ומטרותו, ראה: שרה יפת, "פירוש החזקוני לתורה – לדמותו של החיבור ולמטרותיו", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 91-112.
5. ראה סנהדרין, דף מז, ע"ב; עבודה זרה, דף נד, ע"א, והשווה גם: רמב"ם, הלכות עבודת כוכבים, פ"ח, ה"א.
6. נראה, שכך יש לדייק גם מלשון הרמב"ם, הלכות עבודת כוכבים, פ"ז, ה"א: "מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנאמר: 'אבד תאבדון את כל המקומות'". מסתבר, שהמילים "את כל המקומות" משמשות מקור לחיוב לאבד את "משמשיה וכל הנעשה בשבילה", ולא את עבודת הכוכבים עצמה.

בדרך זו מבאר, למשל, ר' אברהם בן עזרא. אחרי שהוא מביא את פירושו של ר' יונה אבן גינאח (שצוטט לעיל), הוא מוסיף עליו: "ולא אמר כלום, רק הוא דבק עם מילת 'אשר עבדו שם'". רוצה לומר, "את אלהיהם" משמש מושא של הפועל "עבדו", ולא של הפועל "אבד תאבדון".

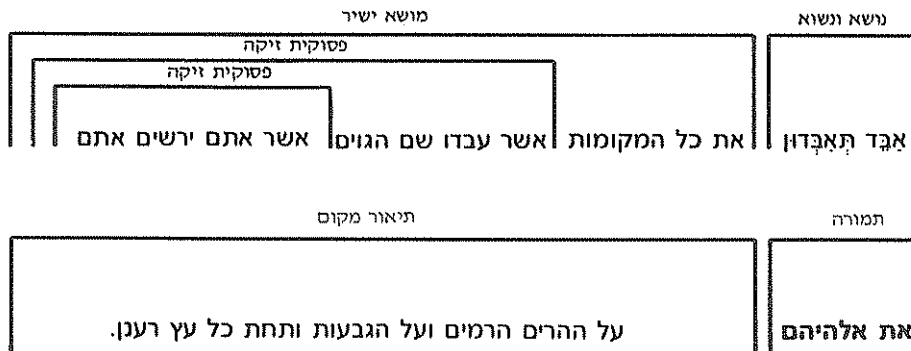
פרשנים אחרים הדוגלים בדרך זו, נוקטים את הכלל "סרס המקרא ופרשהו", על מנת להדגיש את זיקתו של המושא "את אלהיהם" אל הפועל "עבדו", המצריך אותו. כך, למשל, כותב הרשב"ם: "אשר עבדו שם את אלהיהם הגוים אשר אתם יורשים אותם"⁷. כפי שניתן להיווכח, הוא משנה את מיקומו של המושא "את אלהיהם" ומצרף אותו ישירות לפועל המצריך אותו.

וכן ביאר ר' שלמה בן מלך, בפירושו על המקרא, "מכלול יופי": "את אלהיהם" – שב אל 'אשר עבדו שם הגוים', והוא הפוך, וכך רבי"ם⁸. גם ר' מיוחס ב"ר אליהו מדגיש את הצורך לשנות את מבנה הפסוק בהתאם לניתוח התחבירי: "אשר אתם יורשים אותם את אלהיהם" – מקרא מסורס הוא, וזה פירושו: אשר עבדו שם אלהיהם הגוים אשר אתם יורשים"⁹.

השיטה השלישית

לפי שיטה זו, יש לראות את "את אלהיהם" כתמורה למושא הישיר "אל כל המקומות". המבנה הכללי של הפסוק הוא, אם כן: "אבד תאבדון את כל המקומות... [כלומר] את אלהיהם".

בניתוח תחבירי יראה הדבר כך:

7. פירוש רשב"ם על התורה, מהדורת דוד ראזין, ברעסליא תרמ"ב.
 8. מכלול יופי, אמסטרדם תמ"ד [ד"צ ירושלים, תשי"ל], ח"א, דף לז, ע"ב. על ר' שלמה וחיבורו, ראה מאמרי: "מכלול יופי לר' שלמה בן מלך – מאסף לפרשנות המקרא הפילולוגית בימי הביניים", מגדים, ה (תשמ"ח), עמ' 45-57.
 9. רבינו מיוחס ב"ר אליהו, פירוש על ספרי דברים, מהדורת יחיאל מיכל כץ, ירושלים תשכ"ח, עמ' מ"ה. על ר' מיוחס ופירושו, ראה מאמרי: "עיונים בדרכי פרשנותו של ר' מיוחס בן אליהו", מגדים, כג (תשנ"ה), עמ' 83-96.

בשיטה זו מבאר, למשל, רש"י: "את כל המקומות אשר עבדו שם וגו' — ומה תאבדון מהם? את אלהיהם אשר על ההרים". "את אלהיהם" הוא, לפיכך, הסבר של הכתוב עצמו כיצד לקיים את הציווי לאבד "את כל המקומות".

כך הסביר את ביאורו של רש"י אחד מחשובי מפרשיו, המהר"ל, בספרו "גור אריה": "כלומר האי את כל המקומות הוא כמו 'מן כל המקומות', דאי אפשר לאבד המקום¹⁰. וצריך לומר, כי הכתוב מפרש בעצמו מה יהיו מאבדין מן המקומות, דאם לא כן¹¹, הוי למכתב 'אבד תאבדון את כל המקומות אלהיהם'. עכשיו דכתיב 'את אלהיהם' צריך לומר, כי פירוש יומה תאבדו מהם ומפרש 'את אלהיהם'¹².

פרשן צרפתי אחר המחזיק בדעה זו הוא ה"חזקוני". לאחר שהביא את הפירוש שצוטט לעיל, ושלפיו "את אלהיהם" הוא מושא ישיר שני של הפועל "אבד תאבדון", הוא מביא פירוש נוסף, שאותו הוא מגדיר "לפי פשוטו": "את כל המקומות" — מן כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם יורשים אותם. ומה תאבדו מהם? את אלהיהם¹³. גם ר' עובדיה מברטנורו מבאר באופן דומה, כשהוא מציין זיקה ישירה לפירוש רש"י: "את כל המקומות" — ומה תאבדון מהם? את אלהיהם וכו'. נראה, שלכך פירש רש"י כך, משום דקיימא לן דקרקע אינה נאסרת, וכך אין לומר שיאבדו המקומות, אלא פירושו לפניו את אלהיהם¹⁴.

הנה כי כן, שלושת הפירושים, הנבדלים זה מזה, נובעים מניתוח תחבירי שונה של הצירוף "את אלהיהם" בתוך הפסוק. יש הרואים בו מושא ישיר (שני), המוצרך ע"י הפועל "אבד תאבדון"; יש הרואים בו מושא ישיר, המוצרך ע"י הפועל "עבדו"; ויש הרואים בו תמורה תחבירית למושא "את כל המקומות", ברישא של הפסוק. לא פרשנות על דרך הדרש או הסוד יש כאן, אלא שלושה ניתוחים תחביריים שונים לפסוק אחד — המושפעים אמנם במידה מסויימת משיקולים הלכתיים — החותרים כולם להבנת פשוטו של מקרא.

10. השווה פרשן אחר של רש"י, ר' אליהו מזרחי: "פירוש את כל המקומות" — מן כל המקומות, כמו 'בצאתי את העיר' (שמות ט', כט). זה שרמז רש"י בלשונו יומה תאבדו מהן, שפירושו 'מן המקומות' (מהדורת הרב משה פיליפ, פתח תקווה תשנ"ב, ח"ו, עמ' קלב).
11. בהערה על אתר (ראה ההערה הבאה) מסביר המהדיר: 'אלא נאמר כאן הוראה לאבד מקומות ע"י'.
12. מהדורת יהושע דוד הרטמן, ירושלים תשנ"ד, כרך ח', עמ' קצח.
13. ראה הערה 4 לעיל.
14. נדפס בתוך: רבותינו בעלי התוספות על חמשה חומשי תורה, ירושלים תשכ"ז.